

שיעור ה

בדיקת חמץ - המשכיר בית לחברו

(פסחים ד ע"א)

הקדמה

א. רש"י: החמץ שלו, ברשותו, קניין שכירות - הלכות חושן משפט
ב. תוספות: האפשרות להיכנס ולבדוק - הלכות בדיקת חמץ

הקדמה

בגמרא (ד ע"א) נאמר:

[א] בעו מיניה מרב נחמן בר יצחק: המשכיר בית לחבירו בארבעה עשר, על מי לבדוק? על המשכיר לבדוק - דחמירא דידיה הוא, או דלמא על השוכר לבדוק דאיסורא ברשותיה קאי?

[ב] תא שמע: המשכיר בית לחבירו - על השוכר לעשות לו מזוזה.

התם, הא אמר רב משרשיא: מזוזה חובת הדר היא.

הכא מאי?

[ג] אמר להו רב נחמן בר יצחק, תנינא: המשכיר בית לחבירו, אם עד שלא מסר לו מפתחות חל ארבעה עשר - על המשכיר לבדוק, ואם משמסר לו מפתחות חל ארבעה עשר על השוכר לבדוק.

[ד] בעו מיניה מרב נחמן בר יצחק: המשכיר בית לחבירו בארבעה עשר, חזקתו בדוק או אין חזקתו בדוק? למאי נפקא מינה? - לישויליה! דליתיה להאי דלשויליה,

לאטרוחי להאי מאי?

אמר להו רב נחמן בר יצחק, תניתוה: הכל נאמנים על ביעור חמץ, אפילו נשים אפילו עבדים אפילו קטנים. ...

לעולם אימא לך חזקתו בדוק, והכא במאי עסקינן - דמוחזק לן דלא בדק, וקאמרי הני בדקיניה. מהו דתימא: לא להימנינהו רבנן, קא משמע לן: כיון

בדיקת חמץ מדרבנן הוא, דמדאורייתא בביטול בעלמא סגי ליה - הימנוהו רבנן בדרבנן.

[ה] איבעיא להו: המשכיר בית לחכירו בחזקת בדוק, ומצאו שאינו בדוק מהו? מי הוי כמקח טעות, או לא? - תא שמע, דאמר אביי: לא מיבעיא באתרא דלא יהבי אגרא ובדקו - דניחא ליה לאיניש לקיומי מצוה בגופיה, אלא אפילו באתרא דיהבי אגרא ובדקו - דניחא ליה לאיניש לקיומי מצוה בממוניה.

מהלך הגמרא כך הוא:

[א] רב נחמן בר יצחק נשאל על אודות אדם שהשכיר בית לחברו בליל י"ד בניסן. על מי מוטלת החובה לבדוק חמץ - על המשכיר כי החמץ שבבית הוא שלו שהרי השוכר עדיין לא נכנס לגור, או על השוכר כי מעתה, מליל י"ד בניסן, הבית שלו? [ב] הגמרא השיבה על השאלה מברייתא בהלכות מזוזה, שם נאמר שעל השוכר לקבוע מזוזה, ומכאן שהאחריות על מה שנוגע לקיום מצוות בתוך הבית מוטלת על השוכר, וכך גם בנוגע לבדיקת חמץ. אך הגמרא דחתה את הראיה על פי דברי רב משרשיא שמזוזה היא חובת הדר - חובה מיוחדת המוטלת על מי שגר בבית, ולא ניתן ללמוד ממי שמוטלת עליו החובה לקבוע מזוזה, על מי מוטלת החובה לבדוק חמץ.

[ג] רב נחמן בר יצחק השיב על השאלה שנשאל, שהקריטריון הקובע לעניין בדיקת חמץ הוא, בידי מי המפתח להיכנס לבית בליל י"ד בניסן. אם המפתח נמצא בידי המשכיר - עליו לבדוק, ואם המפתח הוא בידי השוכר - על השוכר לבדוק. [ד] רב נחמן בר יצחק נשאל עוד מה הדין כשאדם השכיר בית ב"ד בניסן בבוקר. האם הבית בחזקת בדוק בהנחה שבליל אמש בדק המשכיר את הבית, או שאין הבית בחזקת בדוק, וכשלא ניתן לברר אם המשכיר בדק או לא. רב נחמן בר יצחק ניסה לפתור הבעיה על בסיס הלכה העוסקת בנאמנות נשים, עבדים וקטנים על בדיקת חמץ, ולאחר דיון בגמרא התשובה היא שבדרך כלל הבית בחזקת בדוק, וכאן היה מדובר שהמשכיר מוחזק כמי שלא בדק, מאחר שידוע שהיה עסוק וטרוד באותו יום. [ה] בהמשך הובאה בעיה נוספת. המשכיר השכיר את הבית בחזקת בדוק, אך התברר שהבית לא היה בדוק. האם זה מקח טעות והשוכר יכול לחזור בו? תשובתו היא שאין זו עילה שתאפשר לשוכר לחזור, כי גם אם הוא שכר את הבית בהנחה שהוא בדוק, נוח לו לאדם לבדוק בעצמו או על ידי שליח שלו ואפילו להוציא על כך כסף.

הדיון בסוגיה הוא בכמה מישורים: חובות שוכר ומשכיר זה לזה, השוואה בין חובות הדדיות של שוכר ומשכיר בהלכות מזוזה לבין חובות הדדיות בענין בדיקת

חמץ, עיון בדיני נאמנות על בדיקת חמץ ומצוות נוספות, ודיון בהלכות מקח טעות בקשרי שוכר ומשכיר.

נעיין בעיקר בהסבריהם של רש"י ותוספות לסוגיה.¹

א. רש"י: החמץ שלו, ברשותו, קניין שכירות - הלכות חושן משפט

רש"י פירש את הסוגיה כולה ממבט של הלכות שוכר ומשכיר, כסוגיה בחושן משפט, ולא רק כהלכה בהלכות בדיקת חמץ. שני הצדדים בשאלה הראשונה שנשאל רב נחמן בר יצחק, הם בהקשר של בעלות: האם האחריות על בדיקת החמץ מוטלת על הבעלים של החמץ (המשכיר) או על הבעלים של הבית (השוכר).

הדיון מבוסס על השאלה, אילו פעולות מוטלות על המשכיר, ואילו פעולות מוטלות על השוכר בעת העברת הבית מזה לזה. במשנה (בבא מציעא קא ע"ב) נאמר: "המשכיר בית לחבירו - המשכיר חייב בדלת, בנגר, ובמנעול, ובכל דבר שמעשה אומן". אלו הן רק דוגמאות, והכיוון הכללי הוא שעל המשכיר להעביר לשוכר בית ראוי למגורים. הבית צריך להיות גם נקי, ולפני פסח, בליל י"ד בניסן, יש להעביר בית נקי מחמץ.

ההוכחה מקביעת מזוזה היא שפעולות של מצווה הקשורות לבית מוטלות על השוכר. הגמרא דחתה את ההוכחה על בסיס דברי רב משרשיא שקביעת מזוזה בבית היא חובת הדר, ונימוקו של רש"י הוא: "לפי שהיא משמרתו". רש"י כתב שמזוזה היא חובת הדר, מדרשת פסוק: "ביתך" (דברים ו, ט; יא, כ) - "ביאתך נכנס ויוצא בה". רש"י המשיך והסביר מדוע התשובה על מי מוטלת החובה לבדוק חמץ, שונה מהתשובה לשאלה על מי מוטל לקבוע מזוזה:

אבל הכא - בדיקת חמץ דרבנן, דאי משום כל יראה וכל ימצא - הא אמר לקמן דסגי ליה בבטול בעלמא, אי מסיח דעתיה מיניה ומשוי ליה כעפרא, ואמר: כל חמירא דבביתא הדין כו', ורבנן הוא דאצרוך בדיקה. והשתא, כי האי גוונא, מיבעיא לן טורח זה על מי מוטל.

מזוזה היא חובה המוטלת על מי שדר בבית, והיא נלמדה מדרשת פסוק, בעוד שבדיקת חמץ היא מדרבנן, שהרי די בבטול וחכמים הם שקבעו שיש גם לבדוק

1 הבסיס להסבר רש"י ותוס' בסוגיה הוא דברים שכתב הרב משה חבורני, משאת משה - פסחים, סימן ט.

ממש. לכן אי אפשר ללמוד מחובת השוכר לקבוע מזוזה על מי מוטלת החובה לבדוק חמץ.

על דברי רש"י יש להעיר שבדברי תנאים ואמוראים אין מופיעה הדרשה "ביתך" - ביאתך נכנס ויוצא בה". בגמרא (מנחות לד ע"א) נדרש "ביתך" - ביאתך לעניין זה שהמזוזה צריכה להיות בצד ימין של הנכנס: "ביתך" - ביאתך מן הימין. אתה אומר: מן הימין, או אינו אלא משמאל? תלמוד לומר: 'ביתך'. מאי תלמודא? אמר רבה: דרך ביאתך מן הימין, דכי עקר איניש כרעיה דימינא עקר". במקומות נוספים שנזכרו בהם דברי רב משרשיא (בבא מציעא קא ע"ב) כתב רש"י: "חובת הדר היא - דדרשינן מנחות (לד, א) 'ביתך' - דרך ביאתך, למי שנכנס ויוצא לה, זה הדר בה. מאי תלמודא? אמר רבה: דרך ביאתך מן הימין, דכי עקר איניש, כרעיה דימינא עקר". וכן בגמרא נוספת (עבודה זרה כא ע"א) כתב רש"י: "חובת הדר הוא - ולא חובת הבית, ...דכתיב 'ביתך' דרך ביאתך. אלמא למי שנכנס ויוצא לתוכה אזהר רחמנא".

יש להוסיף שבדברי רב משרשיא "מזוזה חובת הדר" לא נזכרו בסוגיה במנחות העוסקת בהלכות מזוזה. הם מופיעים בסוגיות שנזכרו לעיל העוסקות בהלכות שבין שוכר למשכיר - בין אדם לחברו (בבא מציעא קא ע"ב) ובין יהודי לגוי (עבודה זרה כא ע"א), ואשר על כן נראה שזו הלכה בדיני ממונות, ולא בהלכות מזוזה.²

נראה לומר שרש"י הבין שדרשת הפסוק "ביתך" בהקשר של "מזוזה חובת הדר", לא באה רק לומר באיזה צד בדלת יש לקבוע את המזוזה, אלא שמכך שיש לקבוע את המזוזה בימין, כי נכנסים ברגל ימין לבית וכך גם יוצאים, ממילא הדבר מלמד שהמזוזה היא באחריות מי שנכנס לבית ויוצא ממנו בשל היותו גר בו. גם אם אדם גר בבית בחינם, לפי רש"י הוא יצטרך לקבוע מזוזה. דברי הגמרא "מזוזה חובת הדר" באו לומר שהחובה לקבוע מזוזה היא חובתו של מי שדר בפועל בבית ולא משנה מעמדו, ואין זו הלכה ייחודית להלכות שוכר ומשכיר. רש"י בדבריו אלו לא התכוון לומר שדרשת הפסוקים נועדה ללמד רק על חובתו של השוכר לקבוע מזוזה.³ יש חובה מהתורה לקבוע מזוזה בבית, ואם עד עתה לא הייתה מזוזה בבית כי לא גרו בו (בית חדש, בית שנקנה מגוי, וכד'), החובה מוטלת על מי שנכנס לגור בו בפועל. אם

2 ראה בעניין זה: הרב יהושע וייצמן, "מזוזה - חובת הדר", מיטב הארץ, עמ' 141-143.

3 תוס' דנים בכמה מקומות אם שוכר חייב לקבוע מזוזה מהתורה או מדרבנן. ראה: יומא י ע"ב ד"ה רבנן (השני); עבודה זרה כא ע"א ד"ה הא; מנחות מד ע"א ד"ה שאולה. ראה גם: רמב"ם הל' מזוזה ה, יא; ספר החינוך מצוה תכג, ומנחת חינוך שם; שו"ת ר' עקיבא איגר, סי' סו. עוד על האריכות בדברי רש"י (ד"ה חובת הדר) בעניין מזוזה, ראה: הרב משה פיינשטיין, שו"ת אגרות משה, יורה דעה, ב, סי' קמא, ב.

שוכר גר בבית שכבר יש בו מזוזה, הוא איננו צריך לעקור ולהחליף את המזוזה הישנה במזוזה שלו. רש"י אף יכול להסכים לדברי התוספות (מנחות מד ע"א ד"ה טלית) שכתבו:

הא אמר רב משרשיא חובת הדר היא, לאו לחיובי שוכר מייתי לה. אלא הכי קאמר פשיטא שהמשכיר אינו חייב, כיון שאינו דר שם. וכן פ"ק דמסכת ע"ז (דף כא. ושם) דפריך: בית נמי מפקע ליה ממזוזה? ומשני: חובת הדר היא, פ' שאם ירצה לא ידור בו אלא ישתמש בו לתבן וקש ולא מיחייב.

לפי התוספות דברי רב משרשיא באו לחדד ולומר בהקשר של שוכר ומשכיר, שהמשכיר בוודאי פטור מקביעת המזוזה, כי הוא איננו גר בבית, ולו רצה - היה מייעד הבית לשימוש אחר, כגון מחסן, ולא למגורים, ואז היה פטור ממזוזה. נראה שעל פי רש"י נקודת ההבדל בין מזוזה לבין בדיקת חמץ איננה בכך שחובת מזוזה ביסודה מהתורה ובדיקת חמץ ביסודה מדרבנן. רש"י נעזר בדרשת הפסוק על מנת להסביר את הבסיס לקביעתו של רב משרשיא שחובת קביעת המזוזה מוטלת על הדר בבית, לעומת בדיקת חמץ שבעצם אין חובה מהתורה לעשות פעולה זו. העובדה שחכמים הם שקבעו לבדוק חמץ כתוספת לביטול, משנית.⁴

לאחר שדחתה הגמרא את ההשוואה למזוזה, חזרה השאלה שנשאל רב נחמן בר יצחק, וכך הסביר רש"י (ד"ה חובת הדר) את השאלה: "והשתא כי האי גוונא, מיבעיא לן טורח זה על מי מוטל?". את המילים "טורח זה על מי מוטל" יש לפרש גם כן בהקשר של הלכות חושן משפט וקשרי שוכר ומשכיר. המשכיר צריך לתת לשוכר בית תקין וראוי למגורים, וכפי שנזכר בגמרא (בבא מציעא שם): "המשכיר בית לחבירו - המשכיר חייב בדלת בנגר ובמנעול ובכל דבר שמעשה אומן. אבל דבר שאינו מעשה אומן השוכר עושהו". קביעת מזוזה איננה מעשה אומן אך מדובר בהוצאה כספית.⁵ בדיקת חמץ איננה פעולה שעולה כסף, אך היא סוג של טרח. ועל

4 המהרש"ל, הרש"ש ואחרונים נוספים (ד ע"א) עסקו בעקבות דברי רש"י בשאלה מה היה הדין בעניין המשכיר בית לחברו, אילו הייתה חובת בדיקת חמץ מהתורה. כאמור, לדברינו רש"י ציין פרטים אלו בנוגע למזוזה ולבדיקת חמץ אם מהתורה או דרבנן, אך אין זה לא העניין המרכזי.

5 רש"י הזכיר במקום נוסף את הטורח בקביעת מזוזה, וגם כן בהקשר של דיני שכירות. בגמרא (מנחות מד ע"א) נאמר: "השוכר בית בארץ ישראל - עושה מזוזה לאלתר, משום יישוב דארץ ישראל". רש"י שם (ד"ה משום יישוב א"י) כתב: "דלאחר שקבעה, שוב אינו נוטלה משם אפילו יוצא ממנו כדאמר בפ' השואל בב"מ (דף קב). הלכך בקושי יצא ממנה, מפני טורח מזוזה אחרת. ואפי' יוצא ממנה ישכרנה אחר מהרה כשימצאנה מזומנת במזוזה ונמצאת ארץ ישראל מיושבת". על השוכר להשאיר המזוזות שהוא קבע בבית המשכיר. השוכר יתלבט אם לצאת מהבית מפני

כן בסוגייתנו השאלה היא: האם בדיקת החמץ בליל י"ד בניסן מוטלת על המשכיר או על השוכר?

הביטוי טרחה נזכר בהמשך סוגייתנו במסגרת קשרי שוכר משכיר:

בעו מיניה מרב נחמן בר יצחק: המשכיר בית לחבירו בארבעה עשר, חזקתו בדוק או אין חזקתו בדוק? למאי נפקא מינה? - לישויליה! דליתיה להאי דלשויליה. לאטרוחי להאי מאי?

כשרש"י כתב בעקבות הגמרא על מי מוטלת הטרחה, הוא כתב זאת לא בהקשר של החובה של חכמים לבדוק חמץ, אלא בהקשר של הלכות שכירות. במקום נוסף בגמרא בהמשך (י ע"ב) נזכרת טרחה בהקשר לביעור ולבדיקת חמץ ולא בהקשר של שכירות:

בעי רבא: ככר בשמי קורה צריך סולם להורידה או אין צריך? מי אמרינן כולי האי לא אטרחהו רבנן כיון דלא נחית מנפשיה - לא אתי למיכלה, או דילמא: זימנין דנפל ואתי למיכלה.

ואם תמצוי לומר זימנין דנפל ואתי למיכלה - ככר בבור צריך סולם להעלותה או אין צריך? הכא ודאי דלא עבידא דסלקה מנפשה, או דילמא: זימנין דנחית למעבד צורכיה, ואתי למיכליה.

אם תמצא לומר זימנין דנחית לצורכיה ואתי למיכלה, ככר בפי נחש צריך חבר להוציא או אין צריך? בגופיה אטרחהו רבנן, בממוניה לא אטרחהו רבנן, או דילמא לא שנא? תיקו.

רש"י (ד"ה לא אטרחהו) כתב: "ויבטל בלבו". הבדיקה, ואף הביעור עצמו במצבים מסוימים, יכולים להתפרש כטרחה כי ניתן להסתפק בביטול החמץ, כשהחמץ מונח על קורה בתקרה ויש ספק אם החמץ עלול ליפול. גם בסוגייתנו, כשהגמרא עצמה הזכירה את הטרחה בעניין שכירות, היה זה במקרה שיש ספק אולי המשכיר בכל זאת בדק, והשאלה היא האם השוכר בכל זאת יטרח ויבדוק. רש"י הרחיב ופירש את שאלתו הראשונה של רב נחמן בר יצחק בהקשר של טרחה כשברור הוא שמישהו יצטרך לטרוח - השוכר או המשכיר.

שהיה עליו לקבוע מזוזות בבית אחר שהוא יגור, אם אין שם מזוזות. במקביל שוכר חדש ישמח לגור בבית שכבר יש בו מזוזות.

תשובת רב נחמן בר יצחק הייתה שהדבר תלוי בידי מי המפתח. מדוע מסירת המפתח היא הקריטריון? רש"י הסביר (ד"ה מסירת המפתח):

מסירת מפתח - הוא קנין השכירות. ואם עד שלא מסר המפתח נכנס ליל ארבעה עשר - חלה חובת הבדיקה על המשכיר, שעדיין היתה ברשותו, ואף על פי שמסר לו ביום - כבר חלה חובה עליו.

לפי רש"י מסירת המפתח היא העברת זכות השימוש מבעל הבית המשכיר לשוכר. מרגע שהמשכיר מסר את המפתח לשוכר, האחריות על המתרחש בתוך הבית היא של השוכר. על פי רש"י נראה שמסירת המפתח היא דוגמה, ובעצם כל פעולה אחרת שבאמצעותה המשכיר מעביר מאותו רגע את האחריות לבית לשוכר ובהסכמתו, היא הקריטריון הקובע.

כך גם הבעיה הבאה בגמרא:

בעו מיניה מרב נחמן בר יצחק: המשכיר בית לחבירו בארבעה עשר, חזקתו בדוק או אין חזקתו בדוק? למאי נפקא מינה? - לישיליה! דליתיה להאי דלשיליה, לאטרוחי להאי מאי?

רש"י הסביר:

בארבעה עשר - שחרית, מי מחזקין ליה להאי משכיר דודאי בדוק אמש כמצות חכמים, אי לא. למאי נפקא מינה לישיליה - להאי, אם בדוק אם לאו. כגון דליתיה להאי - משכיר למישיליה. ומיבעי לן לאטרוחי להאי שוכר לבדוק מספק, מאי?

היה ראוי שהשאלה תהיה אם על השוכר לבדוק מספק כדי לקיים דברי חכמים לבדוק חמץ. אך השאלה היא בהקשר של קשרי משכיר ושוכר, אם יש להטריח את השוכר מספק. הגמרא דנה בשאלות הקשורות לנאמנות על ביעור חמץ, והתשובה הסופית היא שבדרך כלל הבית הוא בחזקת בדוק, וכאן היה מדובר שהמשכיר מוחזק כמי שלא בדק מאחר שידוע שהיה עסוק וטרוד באותו היום. הגמרא המשיכה ושאלה:

איבעיא להו: המשכיר בית לחבירו בחזקת בדוק, ומצאו שאינו בדוק מהו? מי הוי כמקח טעות, או לא? - תא שמע, דאמר אביי: לא מיבעיא באתרא דלא יהבי אגרא ובדוק - דניחא ליה לאיניש לקיומי מצוה בגופיה, אלא אפילו באתרא דיהבי אגרא ובדוק - דניחא ליה לאיניש לקיומי מצוה בממוניה.

הביטוי "מקח טעות" הוא ביטוי המופיע בהקשר של ענייני חושן משפט, כמו בענייני מוכר וקונה (משנה בבא בתרא ו, ג): "המוכר יין לחבירו והחמיץ אינו חייב באחריותו ואם ידוע שיינו מחמיץ הרי זה מקח טעות". וכך הסביר רש"י את בעיית הגמרא בסוגייתנו:

מי הוי מקח טעות - ואם בא השוכר לחזור בו על ידי עלילותיו, ולומר: לא כך שכרתי, ואין תנאי שלנו קיים, מהו לחזור?

תשובת אב"י היא שאין זו עילה לבטל השכירות, כי גם אם השוכר היה יודע שהבית אינו בדוק, הוא לא היה נמנע משכירתו, מפני שנוח לאדם לקיים את המצווה בגופו, כי אחרי הכול הוא זה שיגור בבית. יתר על כן, גם במקום שבני העיר אינם נוהגים לבדוק לבדם את החמץ אלא שוכרים אחר שיעשה זאת עבורם, ואף אם נגרם נזק כספי לשוכר בעקבות כך מאחר שהוא היה צריך לשכור מישהו שיבדוק עבורו, בכל זאת אין השוכר יכול לטעון שזה מקח טעות, משום שנוח לו לאדם לקיים מצווה אפילו בממונו. אם יטען טענת מקח טעות, יש להניח שהוא מצא בית אחר טוב ממנו. יוצא אפוא שגם תשובה זו של הגמרא היא בהקשר של חושן משפט.⁶ תוספות וראשונים אחרים הקשו על שיטת רש"י. נעיין להלן בדבריהם ונשיב תשובות על פי שיטת רש"י, וכך נעמיק עוד בשיטתו ובפירושו.

ב. תוספות: האפשרות להיכנס ולבדוק - הלכות בדיקת חמץ

תוספות פירשו את הסוגיה ממבט של הלכות בדיקת חמץ, כסוגיה בענייני אורח חיים, כשמקרה המבחן הוא קשרי שוכר ומשכיר. התוספות (ד ע"א) הסבירו את צדדי השאלה שנשאל רב נחמן בר יצחק אחרת מרש"י:

על המשכיר לבדוק דחמירא דידיה הוא - אין לפרש הטעם כיון דשלו הוא ואין אדם יכול לבטל אלא הוא חייב לבדוק.
דאם כן, אמאי נקט משכיר לחברו בי"ד, אפילו בי"ג יתחייב המשכיר מהאי טעמא לבדוק?

6 השפת אמת (ד ע"א) שלל את האפשרות להסביר שהריון הוא בדיני ממונות של שוכר ומשכיר. לדבריו מרש"י לא משמע כך, וגם מהגמרא, שהרי הגמרא אמרה "דאיסורא ברשותיה קאי" - "משמע דלא איירי מדין הממון רק מחיוב הבדיקה". האיסורא זה החמץ, ויש לשים לב שבהקשר של המשכיר אמרה הגמרא: "דחמירא דידיה הוא". אך הבעיה היא ברשות מי הוא נמצא, או מי הוא בעליו, וזו בהחלט שאלה של דיני ממונות - שוכר ומשכיר. ראה עוד: הרב אשר וייס, מנחת אשר, פסחים סימן ו, אות ג.

לכך מפרש ר"י דחמירא דידיה הוא וחל עליו חיוב בדיקה שעה אחת קודם שהשכירה.

ומייתי ראייה ממוזזה דאע"פ דחל חיוב קודם שהשכיר, על השוכר לעשות מוזזה.

ורחי דמוזזה חובת הדר הוא כלומר אפי' לא היה משכירה היה יכול ליפטר ממוזזה שלא היה דר ומשתמש בבית, אבל גבי חמץ [אילו] לא ישכיר לאחר יצטרך לבדוק.

תוספות הניחו בשאלתם שדברי הגמרא: "על המשכיר לבדוק דחמירא דידיה הוא" - פירושם שהסיבה להטיל על המשכיר לבדוק את החמץ היא שהחמץ שלו, ואשר על כן על המשכיר לבטל וממילא הוא זה שחייב לבדוק. אך תוספות שללו הסבר זה מפני שאם זו הסיבה, אזי השאלה שנשאל רב נחמן בר יצחק יכולה להישאל גם אם ישכיר ב"ג בניסן. כאמור, רש"י לא הבין כך את דברי הגמרא. רש"י כתב שהסיבה היא שעל המשכיר לבדוק כי הוא הבעלים על החמץ שבבית, ולא השוכר שעדיין לא היה בבית. כאמור, הדיון על פי רש"י הוא מה קובע מבחינה משפטית - מי הבעלים על החמץ, או ברשות מי החמץ.

תוספות בשם ר"י פירשו שהשאלה נשאלה על המשכיר בליל י"ד בניסן, מאחר שמעת שהגיע הזמן לבדוק החמץ, הבעלים של החמץ הוא שעליו מוטלת החובה לבדוק. זו הלכה בהלכות בדיקת חמץ. "שעה אחת קודם שהשכירה" - הכוונה היא פרק זמן מסוים לפני שהשכירות נכנסת לתוקף, ומאחר שהוא הבעלים על הבית, מיד אור לארבעה עשר עליו לבדוק את החמץ. הט"ז (או"ח סימן תלז ס"ק א) הסביר בהרחבה את דברי התוספות:

ע"כ נראה דפי' התוס' הוא כך, דמה שמזכיר בגמרא באיבעי' ובברייתא מענין המשכיר ר"ל שזהו הקנין עצמו דלא אכפת לן כלל בדברים בעלמא שהיה ביניהם, ומיירי שהשכיר לו דהיינו שהקנה לו כל הבית ליל י"ד ועדיין בשעה שנכנס השוכר לא עבר כל זמן הבדיקה אלא קצת מהבדיקה שהוא מזמן תחילת ליל י"ד ואח"כ נכנס השוכר לאותו בית. גם המשכיר יצא מבית זה כבר מקודם תחלת ליל י"ד והבית היה פנוי בינו לבינו באותו מקצת בליל י"ד שהיא מקצת מזמן הבדיקה. ולהכי קמבעיא ליה אי אמרי' דבאותו זמן שהי' פנוי היה חל הבדיקה על המשכיר משום דבאותו זמן עדיין לא נכנס השוכר לבית זה כלל ולא קנאה, ולהכי אף לאחר שנכנס השוכר נמי א"צ לבדוק כיון שהתחלת הבדיקה כבר חלה על המשכיר, או דילמא כיון שהיה

לשוכר בידו לקנותו ולזכות באותו בית מיד בהכנסת ליל י"ד אז נרמיי' אדידיה חובת הבדיקה. וזה כוונת' באמרם בלשונם וחל עליו חיוב הבדיקה שעה א' קודם שהשכירה ר"ל קודם שהקנה לו.

ההוכחה של הגמרא ממזוזה היא שאף על פי שהחובה לקבוע מזוזה חלה על בעל הבית לפני שהוא השכיר, על השוכר מוטל לקבוע המזוזה. גם כאן, ההשוואה היא להלכה בהלכות מזוזה ולא בהלכות שוכר ומשכיר. אולם הגמרא דחתה את ההוכחה מפני שההשוואה איננה נכונה. אם איש לא גר בבית, אין חובה לקבוע ממזוזה. "מזוזה חובת הדר" - רק אם בפועל מישוהו גר בבית. אך אין זה כך בבדיקת חמץ. גם אם איש אינו גר בבית, החובה לבדוק חמץ מוטלת על בעל הבית. הדחייה מבוססת גם כן על הלכה בהלכות בדיקת חמץ, ולא על הלכות בענייני דיני ממונות - שוכר משכיר.

רב נחמן בר יצחק השיב על השאלה שנשאל ואמר שחובת הבדיקה תלויה בזמן מסירת המפתח מהמשכיר לשוכר: "אם עד שלא מסר לו מפתחות חל ארבעה עשר - על המשכיר לבדוק, ואם משמסר לו מפתחות חל ארבעה עשר - על השוכר לבדוק". תוספות (ד"ה אם משמסר המפתח) כתבו:

פירש"י דמסירת המפתחות קונה.

ואין נראה לר"י דהא אמר במרוכה (ב"ק עט.) "כשם שקרקע נקנית בכסף בשטר ובחזקה, כך שכירות [קרקע] נקנה בכסף בשטר ובחזקה". ולא אמרינן דמהני מסירת המפתח, אלא כמאן דאמר לך חזק וקני כדאמרינן בהפרה (ב"ק נב. ושם)?

ומפרש ר"י דהכא שמסר לו המפתח ולא החזיק. ומי שיש בידו מפתח כשחל י"ד חייב לבדוק, דאותו שאין בידו מפתח איך יכנס ויבדוק. מיהו אם הפקיד אדם מפתח ביתו אצל אדם אחר, אינו חייב הנפקד לבדוק, אלא דוקא כשרוצה להחזיק בבית ולקנותו [וע"ע תוס' בבא קמא נב ע"א ד"ה כיון; ותוס' בבא בתרא נב ע"ב ד"ה נעל].

תוספות שאלו על רש"י: קניין שכירות הוא בכסף שטר וחזקה, וכן מסירת מפתח מועילה כשהמוכר אומר לקונה בחזקה "לך החזק וקנה", אך מסירת מפתח לבד לא נחשבת קניין.

הריטב"א (פסחים כאן) השיב תשובה שתתאים לדברי רש"י, על פי דעה בירושלמי (בבא בתרא ג, א) לפיה מסירת מפתח קונה: "שמעון בר ווא בשם רבי

יוחנן: המוכר בית לחברו כיון שמסר לו מפתח קנה". הקרבן נתנאל (פסחים א, ב אות ד) השיב תשובה אחרת:

ואפשר ליישב פירש"י. דהא לא אמר כשם שקרקע אינה ניקנת אלא בג' דרכים כך שכירות. אלא דקאמר דהני ג' קנינים שכירות גם כן נקנה בהם, ועדיפא יש לשכירות דמסירת מפתח קנה. והיינו טעמא דבשכירות אינו קונה הבית כי אם לדור בו ולכנוס שם כלי תשמישיו, וכיון דמסר לו המשכיר המפתח אם כן יכול להניח שם כליו ולדור שם. מה שאין כן במכירה שמכר לו כל הבית מתהום ארעא ועד רקיע וגוף הקרקע שעומד הבית עליו על זה לא מספיק מסירת המפתח עד שיחזיק בו באחד מג' דרכים דהוי כהחזיק בגוף הקרקע והבית.⁷

רש"י כתב: "מסירת מפתח - הוא קנין השכירות". כוונתו שמסירת המפתח היא מימוש הסכם השכירות, ומעתה ואילך הבית ברשותו של השוכר מבחינה משפטית-ממונית להיכנס לבית ולגור בו, וכפי שסוכם בין המשכיר לשוכר. מסירת המפתח איננה רק פעולה המאפשרת מעשית את פתיחת הדלת והכניסה לבית, אלא היא גם פעולה משפטית - העברת זכות השימוש.

תוספות פירשו בשם ר"י באופן אחר ובהתאמה לפירושה לעיל. מסירת המפתח היא פעולה טכנית ואיננה משפטית. היא המאפשרת למי שהמפתח בידו להיכנס הביתה, וכיוון שכך - מי שבידו המפתח הוא החייב לבדוק את החמץ, שהרי מי שאין בידו המפתח איננו יכול להיכנס לבדוק.⁸

תוספות הוסיפו גם שהחזקת המפתח איננה מחייבת את המחזיק לבדוק, אלא רק אם הוא מתכנן לגור בבית. אך אם בעל הבית הפקיד את המפתח אצל אדם אחר (כגון שכן, קרוב משפחה וכד'), אין האדם האחר חייב לבדוק כל עוד אינו מתכנן לגור בבית, על אף שהוא היחיד שיש לו היכולת להיכנס לבית. על פי תוספות, תשובתו של רב נחמן בר יצחק היא פרקטית. הכלל הוא מי שבידו המפתח ויכול מבחינה מעשית לפתוח הדלת ולהיכנס, והוא זה שגור בבית כעת או אמור לגור בבית מעתה,

7 בעניין זה חלקו אחרונים. בשו"ת מהרי"ט (חלק א סי' סה) כתב שגם השוכר קרקע צריך לבטא את החזקה באחת משלוש הפעולות - נעל, גדר, פרץ. אך המחנה אפרים (הל' שכירות סי' א) חלק וכתב שכיוון ששוכר קונה רק את הזכות להשתמש ולא את גוף הקרקע, אין צורך באחת מהפעולות הללו. בנתיבות המשפט (סי' קצב בביאורים ס"ק ו) הסכים עם המחנה אפרים אך כתב טעם אחר.

8 כך כתב ר"י בתוספות (בבא קמא נב ע"א ד"ה כיוון): "ודוקא גבי חמץ הוא דתלוי במסירת מפתח דמי שמפתח בידו עליו לבדוק כיון שהוא יכול ליכנס בזה הבית לבדוק".

עליו מוטלת חובת הבדיקה. אין זה קשור להלכות שוכר ומשכיר אלא להלכות בדיקת חמץ.⁹

כמה היבטים מעשיים בעקבות דברי רב נחמן בר יצחק:

כיום מקובל שמשכפלים מפתחות, וגם בידי המשכיר וגם בידי השוכר יש מפתח להיכנס, ואף לבני ביתו של השוכר יש מפתחות להיכנס. לדברי התוספות, תשובתו של רב נחמן בר יצחק היא שאם סוכם בין הצדדים שהשכירות מתחילה בליל י"ד בניסן, ובידי השוכר מפתח להיכנס לבית במועד שנקבע, על השוכר לבדוק את החמץ אף שגם בידי המשכיר יש מפתח וביכולתו להיכנס לבית.

השלכה נוספת. אם השוכר היה אמור להתחיל את השכירות בליל י"ד בניסן כפי שסוכם ביניהם, אך מסיבה כלשהי לא קיבל השוכר את המפתח ואין הוא יכול להיכנס לבית לבדוק אותו, נראה שלפי התוספות על המשכיר לבדוק את החמץ. לחלופין, אם טרם קיבל השוכר את המפתח אך הוא יכול להיכנס לבית מפני שהבית איננו נעול, נראה שלפי התוספות על השוכר לבדוק את החמץ.¹⁰ בהמשך הגמרא נאמר:

בעו מיניה מרב נחמן בר יצחק: המשכיר בית לחבירו בארבעה עשר, חזקתו בדוק או אין חזקתו בדוק? למאי נפקא מינה? - לישויליה! דליתיה להאי דלשויליה, לאטרוחי להאי מאי?

לעיל כתבנו שרש"י הסביר את הביטוי "לאטרוחי" בהקשר של דיני שוכר ומשכיר. על פי התוספות יש לפרש שמאחר שיתכן שהמשכיר כבר בדק את הבית, השאלה היא אם להטריח את השוכר לבדוק, שהרי ניתן להסתפק בביטול. פירוש זה תואם לפירוש הגמרא לקמן (י"ע"ב) בנוגע לביעור ולבדיקת חמץ כשהחמץ מונח על קורה בתקרה.

9 הראי"ה קוק, טוב רואי - פסחים, עמ' 28, כתב שמלשון הברייתא הכתובה בלשון רבים: "מסר לו מפתחות" נראה שפירושם של תוספות מתאים יותר: "דאם היה ברעת הש"ס כאן לומר דמסירת מפתח הוי קנין, היה די במסירת מפתח אחד לקנות על ידו כל הבית שמכר [צ"ל - שהשכיר] לו, ולא היה צריך מסירת מפתחות הרבה... אבל כאן גבי בדיקת חמץ כיון שאין הדבר שייך לקנין, אלא שהטעם הוא שמי שהמפתח בידו הוא יכול לבדוק, ומי שאין המפתח בידו אינו יכול לבדוק, פשיטא שאין החיוב חל עליו לבדוק כי אם על אותם החדרים שמסר לו המפתחות, ואותם החדרים שמפתחות ביד המשכיר חל עליו חובת הבדיקה מזה הטעם עצמו, שמי שאין המפתח בידו איך יבדוק, ומטעם זה נקיט בלשון רבים - מפתחות". יש להעיר שאכן זה הנוסח בגמרא, אך ברש"י וכן בתוספות ד"ה אם משמסר המפתח, הנוסח הוא מפתח בלשון יחיד.

10 אמנם בעניין זה חלקו הפוסקים בטור ובשולחן ערוך סי' תלו. ראה בב"ח, כפרי חדש ובחוק יעקב, וכן תפארת שמואל על הרא"ש (ס"ק א).

ההלכה בעניין חובת המשכיר או השוכר לבדוק חמץ מופיעה בירושלמי (ב, ב):

המשכיר בית לחבירו, עד שלא יכנס לתוכו המשכיר צריך לבער, משיכנס לתוכו השוכר צריך לבער. אמר ר' שמעון: אימתי? בזמן שמסר לו את המפתח, אבל בזמן שלא מסר לו את המפתח אינו צריך לבער. אמר רבי יודה בר פזי בעי: מסר לו את המפתח מהו? אמר ר' זכריה חתניה דר' לוי: מחלוקת ר' שמעון וחכמים. דתנינן תמן (משנה טהרות ז, א): "המוסר מפתחו לעם הארץ, הבית טהור, שלא מסר לו אלא שמירת המפתח", תני רבי שמעון מטמא.¹¹

שתי דעות בירושלמי. דעת תנא קמא היא שהקריטריון הקובע הוא כניסת השוכר לבית, ודעת ר' שמעון היא שהקריטריון הקובע הוא מסירת המפתח לשוכר. מחלוקת רש"י ותוספות יכולה להיות בנוגע לפרשנות של שניהם. בנוגע לדברי ר' שמעון, דבריו דומים למופיע בבבלי ורש"י ותוספות יחלקו בהתאם. בנוגע לתנא קמא, רש"י יסביר שהכניסה לתוך הבית היא ביטוי משפטי של השוכר, חזקה שלו בבית, ותוספות יסבירו שההלכה בבדיקת חמץ היא שמי שנמצא בתוך הבית עליו לבדוק את החמץ.

כאמור, רש"י ראה בסוגייתנו דיון בהלכות שוכר ומשכיר נוסף על הלכות בדיקת חמץ, ואילו תוספות ראו בסוגייתנו סוגיה בהלכות בדיקת חמץ כשמקרה המבחן הוא קשרי שוכר ומשכיר. שתי האפשרויות הללו באו לידי ביטוי בדברי הרמב"ם בהקשר של השאלה שנזכרה בסוגיה על מי מוטל לקבוע מזוזה - על השוכר או על המשכיר. הרמב"ם פסק את ההלכה בעניין מזוזה בשני מקומות. בהלכות שכירות (ו, ג) כתב הרמב"ם בהקשר של החובות של משכיר להעמיד בית תקין, והחובות של השוכר בעניין מזוזה:

המשכיר בית לחבירו חייב להעמיד לו דלתות ולפתוח לו החלונות שנתקלקלו ולחזק את התקרה ולסמוך את הקורה שנשברה ולעשות נגר ומנעול וכל כיוצא באלו מדברים שהן מעשה אומן והם עיקר גדול בשיבת הבתים והחצרות. השוכר חייב לעשות מעקה ומזוזה ולתקן מקום המזוזה משלו.

יש לשים לב שהרמב"ם כתב שהשוכר חייב לקבוע מזוזה, אך הוא לא כתב כאן על מי לבדוק חמץ.

11 כביאור הירושלמי, ראה: אור שמח הל' חמץ ומצה ב, יח.

בהלכות מזוזה (ה, יא) כתב הרמב"ם שהשוכר חייב לקבוע מזוזה, והסביר את הדין:

המשכיר בית לחבירו על השוכר להביא מזוזה ולקבוע אותה אפילו היה נותן שכר על קביעתה, מפני שהמזוזה חובת הדר היא ואינה חובת הבית. וכשהוא יוצא לא יטלנה בידו ויצא. ואם היה הבית של כותי הרי זה נוטלה כשיצא.

בהלכות חמץ ומצה (ב, יח) כתב הרמב"ם:

המשכיר בית לחבירו, אם עד שלא מסר לו המפתח חל ארבעה עשר - על המשכיר לבדוק, ואם משמסר המפתח חל ארבעה עשר - על השוכר לבדוק.

מפרשי הרמב"ם (המגיד משנה, והכסף משנה) הסבירו את פסק הרמב"ם באותו האופן שהתוספות הסבירו את הגמרא. אכן, גם מהעובדה שהרמב"ם לא כתב בהלכות שכירות על מי לבדוק חמץ, נראה שהרמב"ם ראה עניין זה כהלכה בהלכות אורח חיים - הלכות בדיקת חמץ, ולא הלכה מיוחדת בהלכות שכירות.¹²

סיכום

שני מבטים על מהלכה של סוגיית "המשכיר בית לחברו" בהקשר של בדיקת חמץ: לפי רש"י, זו סוגיה שעיקרה דיני ממונות בהלכות שכירות. על מי מבין הצדדים - השוכר או המשכיר, מוטלת החובה לבדוק את החמץ במצבים שונים, במסגרת העברת הבית מהמשכיר לשימוש של השוכר. מסירת המפתח היא ביטוי משפטי המעביר את זכות השימוש בבית מהמשכיר לשוכר. לפי תוספות, וגם לפי הרמב"ם, זו סוגיה נוספת בהלכות בדיקת חמץ בהלכות אורח חיים, כשמקרי המבחן הם מצבים שונים שיש בין שוכר למשכיר. מסירת המפתח מידי המשכיר לשוכר היא מתן אפשרות מעשית לשוכר שהמפתח בידו להיכנס ולבדוק את החמץ. ההלכה בירושלמי בעניין בדיקת חמץ על ידי השוכר או המשכיר מסייעת לכך ששני הפירושים הללו אפשריים בסוגיה, עם זאת שבסוגיית הירושלמי לא הוצגו כל המצבים הנוספים שנזכרו בבבלי.

12 כך גם בשולחן ערוך. את ההלכה בעניין בדיקת חמץ כתב רק בהלכות פסח (או"ח סי' תלז, א) ואת ההלכה בעניין מזוזה כתב בהלכות מזוזה (יו"ד סי' רצא, ב) ובהלכות שוכר (חו"מ סי' שיד, ב).